

XVI–XIX ASR AYOL SHOIRALAR IJODIDA ONA TIMSOLI BADIYYATI

Tursunpo‘latova Guljahon Abdusoat qizi

Adabiyotshunos, pedagog-tadqiqotchi (o‘zbek adabiyoti bo‘yicha).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23142368>

Annotatsiya. Mazkur tezisda XVI–XIX asrlar o‘zbek mumtoz adabiyotida ijod qilgan ayol shoirlar asarlarida ona timsolining badiiy talqini masalasi yoritiladi. Xususan, Nodira, Uvaysiy, Dilshod Barno, Mahzuna singari ijodkorlarning she’riy merosida ona obrazining mazmun-mohiyati, uning ma’naviy-axloqiy va tarbiyaviy vazifalari tahlil qilinadi. Ona timsolining mehr-muhabbat, sabr-matonat, fidoyilik, farzand taqdiri va oilaviy qadriyatlar bilan bog‘liq jihatlari ochib beriladi. Ayol shoirlar ijodida ona obrazi nafaqat biologik yoki oilaviy tushuncha, balki ezgulik, mehr, hayot davomiyligi va ma’naviy kamolot ramzi sifatida namoyon bo‘lishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Mumtoz adabiyot, ayol shoirlar, ona timsoli, Nodira, Uvaysiy, Dilshod Barno, Mahzuna, badiiy talqin, obraz, ma’naviyat, tarbiya.

O‘zbek mumtoz adabiyotida ayol shoirlar merosi milliy adabiyotning ajralmas bo‘lagidir.

Ulardan bizgacha yetib kelgan she’rlar va devonlar badiiy tafakkurning muhim tarkibiy qismlaridan sanaladi. XVI–XIX asrlarda yashab ijod qilgan Nodira, Uvaysiy, Anbar otin, Dilshod Barno, Mahzuna kabi ijodkorlar o‘z asarlarida, avvalambor, ishq va vafo, hijron va visol, insoniy fazilatlar, ijtimoiy hayotdagi voqealar hamda oiladagi munosabatlar va farzand tarbiyasi kabi mavzularni keng yoritganlar. Bundan tashqari, ular o‘z shaxsiy hayotida duch kelgan qiyinchiliklarni, ruhiy kechinmalarini o‘z lirikasida ifoda etgan. Jumladan, onalarning jamiyat va oiladagi o‘rni, ruhiy kechinmalari hamda ma’naviy olami o‘ziga xos badiiy ifodasini topgan. Ayol shoirlar o‘z ijodlarida ona timsolini tasvirlar ekan, ular orqali farzand sog‘inchi, onaning iztiroblari, mehr-muruvvat, ayriliq, sabr va matonat kabi tuyg‘ularni ifodalaydilar. Ona obrazi o‘zbek va jahon adabiyotida Ayniqsa, Jahon otin Uvaysiy ijodida ona va farzand munosabati bilan bog‘liq bo‘lgan ruhiy kechinmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Uvaysiyning birgina “Sog‘indim” g‘azalida yuqoridagi fikrlar aynan o‘z isbotini topadi desak, adashmaymiz.

Bu kun, ey do‘stlar, farzandi jononimni sog‘indim,

*Gado bo‘lsam ne ayb, ul shohi davronimni sog‘indim.*¹

Ushbu g‘azalni biografik metodga asoslanib tahlil qiladigan bo‘lsak, mazkur baytlar shoiraning avtobiografiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, yuqoridagi baytlarda ona sog‘inchi yaqqol ifodalangan. Qoshg‘arga yuborilgan o‘g‘li Muhammadxonni sog‘inib, uning visolida iztirob chekib ruhan ezilgan onaning ahvoli tasvirlangan.

Nasibin uzmadi tangri, ilojin topmag‘ay kelsa,

Onam deb bo‘lg‘usi bag‘ri qizil qonimni sog‘indim.

Ushbu baytda esa ona obrazini ifodalayotgan lirik qahramon Uvaysiy o‘g‘lining tirik ekanligiga hamda taqdirida bor bo‘lsa qaytib kelishiga ishora qilmoqda. Bundan tashqari, o‘g‘lining “onam” deya murojaat qilishlarini sog‘inganini ifoda etmoqda hamda kelgusida farzand-ona munosabatlari yana davom etishiga umid qilmoqda. Demak, Uvaysiy ona timsoli sifatida barcha sog‘inch, iztirob, ayriliq kabi ruhiy kechinmalarini mazkur g‘azalda yoritgan.

¹ Manba: <https://tafakkur.net/sogindim-radifli-gazal/jahon-otin-uvaysiy.uz>

Nodira lirikasida esa aynan “ona” so‘zining bevosita qo‘llanishini izlash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Uning g‘azallarida Sharq ayollarining sog‘inchi, vafodorligi, sevgi va sadoqati yorqin namoyon bo‘ladi. Shu ma’noda Nodira lirikasidagi ayol “men”i onalik tajribasi bilan ham bog‘lanadigan kengroq ma’naviy obrazni shakllantiradi.

Yana bir ayol shoira Anbar Otin “Tarjimayi hol” nomli she’rida ota-onasini yod etib shunday ta’kidlaydi:

Otam Farmonquliyi Marg‘iloniy,
Onam Ashurbibiyo Qo‘qoniy.
Alar belboqchi, bo‘zchi erdi kasbi,
Hamisha makkayidin erdi noni.²

Anbar otin ushbu misralarda ota-onasining kim ekanliklari hamda bo‘zchilik bilan shug‘ullanishi haqida aytib o‘tadi. O‘sha davrda bo‘zchilik kasbi yaxshi daromad olib kelmagan.

Shu sababli ham shoira makka non yeb kun ko‘rishlarini ta’kidlagan. Ushbu she’rda shoira onasining otasi bilan yo‘qchilik va sanoqsiz janjallar sababli ayrilgani hamda bolalarini olib ketib keyinchalik boshqa turmush qilgani haqida yozadi. Anbar otin onasi haqida ijobiy fikrlar bildirib, onasi ularga bug‘doy non yedirgani, o‘z mehrini berib tarbiya qilib ulg‘aytirganini ta’kidlaydi.

Mani ham iki ukam birla bizlar,
Onam birla bo‘ludik sarsoni.
Onam birla qolib biz ko‘chalarda,
Otam ketdi ba shahri Marg‘iloni.
Onam bir erga tegdi Beshqovoqqa,
Uni bor erdi chitgarlik do‘koni.
Yana bog‘i bor erdi bir tanobcha,
Ikki tanobcha yerda dehqoni.
Mani tarbiyat aylab ham ukamni
Hamisha berdi bizga bug‘doy noni.³

Shoira boshqa bir she’rida o‘zi ona sifatida farzandlarining kelajagi haqida qayg‘uradi.
Man o‘lsam, ey birodarlar, qizimni kuyovga bering!
Sudxo‘ru boy, zolimlarga zid birovga bering.⁴

Anbar otinning ushbu she’ri vasiyat ko‘rinishida yozilgan bo‘lib, yuqoridagi misralarda shoira qizini kuyovga berishlarini so‘rab, uning taqdiridan xavotirlanadi. Zolim kishilarga emas, boshqa birovga deya yaxshi insonlarni nazarda tutgan. Mazkur she’rning keyingi misralariga e’tibor qaratadigan bo‘lsak:

O‘g‘limni xor etmangiz yetimlik noni berib,
Bilim o‘rgatkuvchi olim birovga bering.⁵

Shoira ushbu misralarda o‘g‘li o‘zidan keyin yetimlikda xor bo‘lishini istamasligini aytmoqda hamda ilm o‘rgatadigan, bilimli va tarbiyali inson qo‘liga topshirishni so‘raydi.

² Анбар Отин. Шеърлар, рисола. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент – 1970. Б.3.

³ Анбар Отин. Шеърлар. УзССР ДАВЛАТ БАДИИЙ АДАБИЁТ НАШРИЁТИ. Т о ш к е н т – 1963. Б.62.

⁴ Анбар Отин. Шеърлар, рисола. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент – 1970. Б.20.

⁵ Ўша манба. Б.20.

Ona timsolini yaratishda ayol shoirlar tashbeh, istiora, mubolag'a, tazod kabi badiiy tasvir vositalaridan foydalanganlar. Shoirlar ijodidagi ona obrazlari o'zbek xalqining qadimiy ma'naviy-axloqiy qarashlari bilan bog'liqdir.

XVI-XIX asr ayol shoirlari ijodida ona timsoli ko'p qirrali badiiy obraz sifatida shakllangan. Shuningdek, ona timsoli mehr-muhabbat, sabr-qanoat, vafo, fidoyilik, sadoqat, ma'naviyat va tarbiya ramzi sifatida ulug'lanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Анбар Отин. Шеърлар, рисола. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент – 1970.
2. Анбар Отин. Шеърлар. УзССР давлат бадий адабиёт нашриёти. Тошкент – 1963.
3. Увайсий шеърятдан. Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашриёти. Тошкент – 1980.
4. Manba: <https://tafakkur.net/sogindim-radifli-gazal/jahon-otin-uvaysiy.uz>